

ВОЛТЕР АЙЗЕКСОН

БЕНДЖАМІН ФРАНКЛІН

Переклав з англійської

Геннадій Шпак

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2019

[>>> Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Зміст

У ролях	9
Розділ 1. Бенджамін Франклін: як він створив Америку	17
Розділ 2. Шлях пілігрима	21
Бостон, 1706–1723	
Розділ 3. Підмайстер	46
Філадельфія і Лондон, 1723–1726	
Розділ 4. Друкар	59
Філадельфія, 1726–1732	
Розділ 5. Громадський діяч	100
Філадельфія, 1731–1748	
Розділ 6. Учений та винахідник	122
Філадельфія, 1744–1751	
Розділ 7. Політик	136
Філадельфія, 1749–1756	
Розділ 8. Буремні води	160
Лондон, 1757–1762	
Розділ 9. Відпустка вдома	186
Філадельфія, 1763–1764	
Розділ 10. Агент-провокатор	197
Лондон, 1765–1770	
Розділ 11. Бунтівник	225
Лондон, 1771–1775	
Розділ 12. Незалежність	256
Філадельфія, 1775–1776	

Розділ 13. Двірський	285
Париж, 1776–1778	
Розділ 14. Бонвіван	306
Париж, 1778–1785	
Розділ 15. Миротворець	334
Париж, 1778–1785	
Розділ 16. Мудрець	379
Філадельфія, 1785–1790	
 Епілог	 409
Наостанок	413
Подяки	429
Хронологія подій	433
Конвертування валют	437
Джерела і скорочення	439
Примітки	445

Бенджамін Франклін: як він створив Америку

Його прибуття у Філадельфію стало однією з найвідоміших сцен автобіографічної літератури: обшарпаний сімнадцятирічний бурлака, нахаба, що вправно вдавав із себе скромника, сходить на берег із судна, купує три хлібці та простує вгору по Маркет-стрит. Але заждіть. Це ще не все. Перенесімося на кілька десятиліть уперед — і побачимо його шістдесятип'ятирічним, повним іронії спостерігачем. Він сидить у будинку англійського стилю й описує цю сцену, вдаючи, ніби вона є частиною листа до його сина — незаконного сина, що став королівським губернатором з аристократичними претензіями, якому слід нагадати про його простацьке коріння.

Вдивімося уважно в цей рукопис — і нам відкриється ще один, глибший шар. У речення про «шлях пілігрима» по Маркет-стрит вставлено фразу, написану на берегах, — про те, як він ішов повз будинок своєї майбутньої дружини Дебори Рід і як «вона, стоячи у дверях, уздріла в мені постать надміру незграбну і сміховинну, якою я, певна річ, і був». У цьому короткому уривку ми ясно споглядаємо всю багатошаровість особи, так близько знайомої авторів під іменем Бенджамін Франклін: молодика, побаченого очима себе самого — старшого, відтак описаного в іще пізніших спогадах його дружини. Прикрашено це все влучною ремаркою старого — «якою я, певна річ, і був». У цій репліці під самоприниженням заведве маскується гордість, яку він відчуває за ті висоти, до яких піднісся у світі¹.

Бенджамін Франклін — «отець-засновник» — хитро підморгує нам. Сучасникам Джорджа Вашингтона боязко було навіть уявити, як вони торкаються плеча штивного генерала, — ба нам тепер і поготів не насмілитися на таке. Не менш лячними видаються постаті Джефферсона й Адамса. Але Бен Франклін, цей амбітний городянин-підприємець, зроблений радше з плоті, ніж з мармуру; ми називаємо його на коротке ім'я, він сам повертається до

нас із минувшини, кліпаючи з-під своїх новомодних окулярів. Він говорить із нами через свої листи, містифікації та автобіографію: не лише промовистою риторикою, а й порожньою балаканиною, кмітливою іронією, що звучить так сучасно, іноді навіть до неприємного. Ми бачимо його відбиття в нашій епосі.

За вісімдесят чотири роки свого життя він став найкращим американським ученим, винахідником, дипломатом, письменником, бізнес-стратегом, а також одним з найбільш практичних, хоча й не найбільш глибоких політичних мислителів. Запустивши повітряного змія, він довів, що блискавка є електричним розрядом, відтак придумав засіб захиститися від неї. Він винайшов біфокальні окуляри, бездимну грубу, накреслив карту Гольфстріму, висунув теорію інфекційної природи звичайної застуди. Він упроваджував розмаїті схеми покращень у громадській сфері: бібліотеки з видачею книжок додому, коледжі, волонтерські пожежні команди, страхові асоціації та фонди. Він допоміг сформувати унікальний стиль американського гумору й філософії прагматизму. У міжнародній політиці він винайшов особливий підхід, що поєднав ідеалізм із реалізмом балансу сил. А у внутрішній політиці пропонував далекоглядні плани — об'єднати колонії і створити федеральну модель національного уряду.

Та найголовнішим винаходом Франкліна — який він знову і знову відкривав — був він сам. Як перший великий американський публіцист, у своєму житті й у своїх творах він безперервно прагнув породити новий американський архетип. Одночасно з цим він ретельно обточував власну особистість, показував її заголові та начищав до блиску для нащадків.

Частково це було заради іміджу. Замолоду працюючи друкарем у Філадельфії, він демонстративно возив вулицями тачку з рулонами паперу, щоб справити враження працелюбця. Будучи старим дипломатом у Франції, він усюди носив хутряну шапку, щоб мати вигляд «мудреця з дрімучих лісів». Він повсякчас творив свій імідж простого, але старанного трударя, що наполегливо шліфує якості — запопадливість, бережливість, чесність, — належні сумлінному крамареві та добродійному членові своєї громади.

Проте імідж цей мав реальне підґрунтя. Народжений і вихований класом «шкіряних фартухів», Франклін затишніше почувався серед ремісників і мислителів, ніж у середовищі еліти (принаймні більшу частину свого життя) — його гнітила й відштовхувала помпезність і пихатість спадкової аристократії. Упродовж усього життя він підписувався «Б. Франклін, друкар».

Із цих поглядів народилося, мабуть, найважливіше з Франклінових бачень: американська ідентичність, що опирається на чесноти і цінності середнього класу. Інстинктивно приязніший до демократії, ніж дехто з отців-засновників, позбавлений снобізму, з яким пізніші критики ставитимуться до його «кра-

Шлях пілігрима

Бостон, 1706–1723

ФРАНКЛІНИ З ЕКТОНА

У продовж середніх віків в англійських селах поступово народжувався новий клас: люди, що мали капітал і маєтки, проте не належали до шляхетної аристократії. З гордістю, але без зазнайства, утверджуючи свої права як членів незалежного середнього класу, ці вільні власники почали називати себе «франклінами» (від середньоанглійського слова «frankeleyn» — «вільна людина»)³. Коли ж почали з'являтися прізвища, родини з вищого класу воліли йменуватися за своїми маєтками (наприклад, Ланкастер або Солсбері). Їхні орендарі вряди-годи брали за назвисько свої скромні володіння: Гілл («пагорб») або Медовз («луки»). Ремісники надавали перевагу прізвищам, утвореним від їхнього фаху: Сміт («коваль»), Тейлор («крavecь») або Вівер («ткач»). А для деяких родин найбільш підходящим виявилось саме це слово — Франклін.

Найперша згадка цього прізвища одним з предків Бенджаміна Франкліна в документах (принаймні з тих, що збереглися донині) належала його прапрадіду Томасу Франкліну (що писався «Francklyne» чи «Franklin»), народженому близько 1540 року в селі Ектон у Нортгемптонширі. Його незалежний дух став частиною родинної легенди. «Наша загадкова родина була відомою вже на початку Реформації, — писав пізніше Франклін. — Над нами часом нависала загроза потрапити в неприємну ситуацію через палку нелюбов до папства». Коли королева Марія I організувала кривавий похід за відновлення римської католицької церкви, Томас Франклін таємно тримав удома заборонену англійську Біблію, прив'язавши її знизу до стільця. Стілець можна було перевернувши, покласти на коліна й читати Святе Письмо вголос, а коли раптом за вікном з'являвся судовий пристав, — миттєво сховати⁴.

Сильна, але прагматична незалежність Томаса Франкліна разом з його блискучою винахідливістю, здавалося, передалися всім чотирьом наступним

поколінням. У родині повсякчас народжувалися дисиденти і нонконформісти, ладні виступити проти влади, хоча й не готові до чистої самопожертви. Це були кмітливі ремісники, вигадливі ковалі, що любили вчитися. Палкі читачі та письменники, вони мали глибокі переконання, проте вміли жити з ними невимушено. Товариські за натурою, Франкліни часто ставали надійними порадиниками для своїх ближніх і пишалися тим, що є частиною «середняцтва», класу незалежних крамарів, ремісників і фригольдерів.

Можливо, це лише примхлива уява біографа — вважати, що вдачу людини пізнають, копирсаючись у її родинному корінні та визбируючи з нього ті риси, що точно притаманні цій людині. І все ж таки спадщина предків Франкліна видається родючим полем для таких досліджень. Для декого найважливішим із чинників формування є місце. Щоб оцінити, скажімо, особистість Гаррі Трумена, слід знати, що являв собою міссурійський фронтір XIX століття, а для пізнання вдачі Ліндона Джонсона треба зануритися в нетрі гірського Техасу⁵. Та Бенджамін Франклін не був так прив'язаний до терену. Його предки — люди без місця, найменші сини ремісників середнього класу, більшість яких зробила кар'єру в містах, далеких від землі своїх батьків. Отже, його краще розглядати з боку спадковості, а не певного місця.

Навіть більше: сам Франклін вважав себе таким. «Я завжди з особливою приємністю збирав усілякі оповідки про своїх пращурів» — цим реченням починається його автобіографія. Із цією приємністю він уже в старшому віці їздив в Ектон, щоб поспілкуватися з далекими родичами, зібрати церковні записи, скопіювати епітафії з родинних надгробків.

Відкрита ним дисидентська жилка, притаманна його родині, стосувалася не самої лише релігії. Батько Томаса Франкліна, за переказами, був активним заступником простолюду під час так званого «обгороджування», за якого земельна аристократія відокремлювала свої маєтки, не дозволяючи біднішим фермерам випасати на них свою худобу. А син Томаса — Генрі — просидів рік у в'язниці за те, що написав поезію, в якій, за свідченням одного з нащадків, «зробив зауваження щодо певних значних осіб». Схильність іти всупереч еліті та писати посередні вірші передається ще багатьом наступним поколінням.

Син Генрі — Томас II — також виявляв риси, які ще яскравіше виринуть у його знаменитому внукові. Це була товариська душа, що любила читати, писати й майструвати. У юності він сам змайстрував годинник, який пропрацював усе його життя. Як і батько, і дід, він став ковалем, але в малих англійських селах коваль зазвичай виконував багато розмаїтих робіт. За словами його небожа, «він також був токарем [виточував з дерева на верстаті], зброярем, лікарем і писарем із найкращим почерком, який мені доводилося бачити. До того ж вивчав історію, трохи астрономію і хімію»⁶.

Підмайстер

Філадельфія і Лондон, 1723–1726

Крамниця Каймера

У часи свого учнівства Франклін прочитав одну книжку, що прославляла вегетаріанство. Він і сам відмовився від м'яса, хоч не тільки з моральних і гігієнічних міркувань. Головний мотив був фінансовий: це дозволило йому заощаджувати половину грошей, які брат видавав йому на харчі, й купляти на них книжки. Тож коли його колеги йшли на ситний обід, Франклін обходився бісквітами й родзинками, а залишок часу присвячував навчанню, «у якому робив неабиякі успіхи завдяки ясності розуму й швидкості схоплення, які зазвичай дає стриманість у їжі та питві»⁴⁶.

Проте Франклін був душею розважливою, — він привчився раціоналізувати буквально все. Коли під час подорожі з Бостона в Нью-Йорк судно потрапило в штиль, команда наловила тріски й стала смажити її. Франклін спершу відмовлявся від частування, аж доки аромат зі сковорідки не пересилив його. З кумедним самоаналізом він пізніше згадував цей випадок:

Я вагався між принципом і бажанням, доки не побачив, що з розрізаного черева більших риб діставали менших. «Отже, — подумав я, — якщо ви їсте одна одну, чому б мені не з'їсти вас?» Відтак я досхочу повечеряв тріскою й відтоді став харчуватися, як усі інші, лише вряди-годи повертаючись до рослинної дієти.

Звідти він виніс дещо цинічний урок, із якого зробив максимум: «Напрочуд зручно бути істотою розважливою, адже такий людині розум помагає зробити раціональним усе, що вона замислить»⁴⁷.

Раціоналізм Франкліна зробив його взірцем людини епохи Просвітництва, доби Розуму, що панувала в Європі та Америці все XVIII століття. Йому

мало було користі і з релігійного запалу доби, у яку він народився, і з сентиментальності доби романтизму, зачатки якої з'явилися наприкінці його життя. Утім, як Вольтер, він умів посміятися і зі своїх спроб, і зі спроб усього людства керуватися тільки розумом. Червоною ниткою в його автобіографії, а також в оповідках, що виходили в альманахах, проходить потішання з того, як людина здатна раціоналізувати те, що для неї зручно.

У свої 17 років Франклін зовні справляв сильне враження: м'язистий, з випнутими грудьми й відкритим обличчям, майже 180 сантиметрів на зріст. Він мав щасливий талант із легкістю входити в будь-яку компанію — від бідних ремісників до заможних купців, від учених до волоцюг. Його найвидатнішою рисою був такий собі особистий магнетизм: він вабив тих, хто хотів йому допомогти. Аж ніяк не сором'язливий, завжди готовий здобувати друзів і заступників, він послуговувався своїм шармом надмірно.

Наприклад, під час своєї подорожі-втечі він зустрів єдиного нью-йоркського друкаря Вільяма Бредфорда, який публікував статті на захист Джеймса Франкліна в його боротьбі проти «гнобителів і фанатиків» у Бостоні. Бредфорд не міг запропонувати йому роботи, але порадив юному втікачеві дістатися Філадельфії та звернутися до його сина Ендрю Бредфорда, власника родинної друкарні й видавця тамтешньої газети.

Недільного ранку, через десять днів після виїзду з Бостона, Франклін прибув у Філадельфію — на пристань біля Маркет-стрит. У кишені в нього був лише один голландський дальдер і десь шилінг міддю — її він віддав морякам за проїзд. Вони хотіли відмовитися, адже Франклін допомагав їм веслувати, але той наполіг. Крім того, два з трьох куплених ним хлібців він віддав бідній матері з дитиною, яких зустрів по дорозі. «Людина часом буває щедрішою, якщо в неї обмаль грошей, ніж коли має багато, — писав він. — Либонь, через страх, що інші подумують, ніби вона бідна»⁴⁸.

Буквально з перших днів у Філадельфії Франклін став дбати про такі речі. Американські індивідуалісти часто похваляються тим, що їх не обходить, що про них думають інші. Франклін (що є типовішим) плекав свою репутацію як предмет і гордості, і вигоди. У своїй країні він стане першим притомним експертом з піару. «Я переймався не лише тим, щоб *насправді* бути працездатним і бережливим, — писав він пізніше, — а й тим, щоб не дати *приводу* вважати про себе протилежне» (виділення його власне). Особливо в перші, молоді роки ремісництва він був, за словами критика Джонатана Ярдлі, «людиною, що створила себе сама власною волею і рухалася крізь життя прорухованим кроком до передбаченої мети»⁴⁹.

Філадельфія, з її населенням у дві тисячі, була в той час другим за розміром поселенням Америки після Бостона. Спроектоване Вільямом Пенном як «зелене місто-село», воно являло собою мережу правильно розташованих ву-

Друкар

Філадельфія, 1726–1732

ВЛАСНА ДРУКАРНЯ

Франклін був крамарем від природи: кмітливим, люб'язним, проникливим щодо людської натури, спраглим до успіху. «Експертом з торгівлі», як він сам себе називав, він став наприкінці 1726 року, коли, повернувшись у Філадельфію, відкрив разом з Денгамом універсальний магазин на Вотер-стрит. Для сповненого ентузіазму 20-річного юнака Денгам став наставником і замінив батька. «Ми разом жили й харчувалися, він ставився до мене, як до сина, з усією батьківською щирістю. Я, у відповідь, поважав і любив його»⁶⁴.

Проте мрії Франкліна стати заможним купцем розвіялися вже через кілька місяців, коли Денгам захворів і невдовзі помер. У своєму усному заповіті він пробачив Франклінові 10 фунтів боргу за перетин океану, проте не залишив йому спільно заснованої справи. Без грошей і майже без перспектив Франклін мусив угамувати свою гордість і прийняти пропозицію дивака Каймера: повернутися в його друкарню, цього разу — пригоничем⁶⁵.

Оскільки в Америці того часу не було ливарень для виготовлення літер, Франклін відкрив власну, скориставшись шрифтами Каймера для матриць. Так він став першим в Америці виробником друкарського шрифту. Одна з найпопулярніших нині гарнітур — рубаний шрифт, відомий як Franklin Gothic, часто вживаний у газетних заголовках, — була названа на його честь у 1902 році.

Коли Каймер почав утверджувати свою владу, відразу до свавілля, що її Франклін успадкував від предків і в атмосфері якої виховувався, спалахнула вогнем. Одного дня біля друкарні сталася бійка, і Франклін вистромив у вікно голову, щоб подивитися. Каймер, який стояв надворі, крикнув йому, щоб не ліз не у свої справи. Таке публічне приниження виявилось нестерпним для Франкліна, і той негайно покинув роботу. Та через кілька днів Каймер при-

йшов до нього з благанням повернутися, і Франклін згодився. Вони були потрібні один одному, принаймні на той час.

Каймер одержав право на друк нового випуску паперових грошей для Нью-Джерсі, а потрібні для цього вміння були тільки у Франкліна. Він змайстрував прес із мідяними формами, на якому відтискав вигадливо прикрашені банкноти, які нелегко було би підробити. Разом вони виїхали в Берлінгтон. І знову саме дотепний та енергійний Франклін, а не його неохайний хазяїн, зміг потоваришувати із замовниками. «Мій розум був добре вигострений читанням, на відміну від Каймерового. Думаю, саме тому бесіда зі мною здалася ціннішою. Мене приводили у свої домівки, знайомили з друзями, всіляко догоджали мені»⁶⁶.

Стосункам із Каймером довго тривати не судилося. Франклін, нестримний і дратівливий, нарешті відчув, що його використовують. Каймер платив йому за те, що він навчав чотирьох «дешевих помічників», які прийшли у друкарню, щоб вижити його, коли оволодіють фахом. Зі свого боку, Франклін вирішив скористатися Каймером. Він і один з учнів-помічників, Г'ю Мередіт, таємно замислили відкрити конкурентну друкарню на гроші Мередітового батька, щойно термін учнівства закінчиться. Хай сам по собі цей план не був таким і підступним, але він не зовсім відповідав Франкліновій високій настанові «бути щирим у всіх словах і вчинках».

Тридцятирічний Мередіт захоплювався читанням, але не менше — алкоголем. Його батько — фермер, родом з Уельсу, — заприязнився з Франкліном, надто через те, що той переконав його сина утриматися від пиття (бодай тимчасово). Він погодився дати потрібні гроші (200 фунтів), на які двоє молодих людей створили партнерство: внеском з боку Франкліна став його талант. Вони замовили в Лондоні обладнання*, яке прибуло на початку 1728 року, одразу після закінчення замовлення для Нью-Джерсі й завершення терміну кабальної угоди Мередіта.

Двоє партнерів попрощалися з безталанним Каймером, винайняли будинок на Маркет-стріт, облаштували друкарню й негайно обслужили першого замовника — фермера, якого скерував до них один знайомий. «П'ять шилінгів, отримані від цього селянина, були першим плодом нашої праці: вони прийшли так вчасно, що принесли мені більше радості за будь-яку іншу крону, зароблену потім».

Успіх їхньої справи визначався головно Франкліною сумлінністю. Коли група квакерів замовила їм друк 178 сторінок книжки з їхньої історії, решту якої мав надрукувати Каймер, Франклін щовечора не полишав друкарні, доки

* Шрифтові гарнітури, які замовив Франклін, створив на початку 20-х років XVIII століття знаменитий лондонський майстер Вільям Каслон. Вони стали основою для шрифту Adobe Caslon.

Громадський діяч

Філадельфія, 1731–1748

ОРГАНІЗАЦІЇ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА

Сутність Франкліна полягала в тому, що він був особою, наділеною громадською свідомістю. Він переймався суспільною поведінкою більше, ніж внутрішньою побожністю, і більше цікавився побудовою Людського Міста, ніж Божого. Максима, яку він оголосив під час першої подорожі в Лондон, — «Людина — істота суспільна» — відбивала не тільки його особисту соборність, а й віру в те, що доброзичливість мусить бути єднальною чеснотою суспільства. Як сказав це Бідний Річард: «Той, хто сам п'є свій сидр, хай сам і коня свого ловить».

Його товариськість привела його, тоді ще зовсім молодого друкаря, у 30-ті роки до заснування «Джанто», за допомогою якого він створював численні громадські організації, серед яких була публічна бібліотека, пожежна команда, корпус нічної варті, а пізніше — лікарня, міліція і коледж. «Добро, що людина робить сама по собі, — писав він, — мізерне порівняно з тим, яке можна зробити в гурті».

Потяг до створення благодійних асоціацій Франклін перейняв у Коттона Мейзера й інших, але його організаційний запал і жвава особистість зробили його найвпливовішою силою, що перетворила цей рух на незмінну частину американського способу життя. «Американці різного віку, усіх суспільних станів і всіх типів поглядів безперервно об'єднуються в асоціації, — із захопленням писав Токвіль. — Лікарні, в'язниці та школи — усі вони постали завдяки цьому».

Токвіль дійшов висновку, що в Америці постійно точиться боротьба між двома крайніми імпульсами: духом строгого індивідуалізму і ворожим йому духом громади й об'єднання. Франклін не погодився б із цим. Фундаментальним аспектом Франклінового життя і американського суспільства, яке він до-

поміг створити, було переплетення начебто протилежних між собою індивідуалізму й комунітаризму. Піонери, що зводили свої клуні на фронтірі, були одночасно запеклими індивідуалістами і палко підтримували свою громаду. Франклін став взірцем домішування самодостатності до громадського завзяття — і ця його риса стала частиною американського характеру¹²⁷.

Його платна бібліотека — перша такого типу в Америці — почалася з пропозиції всім членам «Джанто» принести у клуб кілька книжок для загального користування. Ідея всім сподобалася, але для поповнення цього зібрання і догляду за ним потрібні були гроші. Тому він надумав набрати абонентів, які вноситимуть у касу гроші за позичання книжок, більшість яких імпортувалася з Лондона.

Бібліотечна компанія Філадельфії була заснована в 1731 році, коли Бенджаміну було 27. Її гасло, яке придумав Франклін, відбивало зв'язок між добром і побожністю: «Communiter Vona profundere Deum est» («Робити вигоду для загального Добра — справа Бога»).

Збирати кошти виявилося нелегко. «Так мало в ті часи було читачів у Філадельфії, а серед них більшість була такою бідною, що з усією моєю заповзятливістю я не зміг знайти більш ніж п'ятдесят осіб, головню з числа молодих ремісників, які згодилися б платити». Тоді він одержав один з прагматичних життєвих уроків про заздрість і скромність: «Люди неохоче підтримують засновника будь-якого корисного проекту, який може покращити його репутацію». Тож він старався «бути якомога менш помітним» і авторством ідеї легко поступився друзям. Цей метод так добре подіяв, що «я став знов і знов застосовувати його у схожих обставинах». Люди рано чи пізно віддадуть тобі належне, відзначав він, якщо не квапитися із заявою першості. «Маленьке жертвування своїм марнославством на початку принесе винагороду в майбутньому».

Вибір книжок, рекомендований освіченими філадельфійцями, як Джеймс Логан, заможний торговець хутром і вчений, з яким Франклін мав нагоду подружитися задля цієї мети, відбивав практичну натуру Франкліна. Серед перших сорока п'яти придбаних томів дев'ять були присвячені науці, вісім — історії, і ще вісім — політиці. Решта були здебільшого довідниками. Романів, драм, поезії чи творів класиків (за винятком Гомера і Вергілія) у бібліотеці не було.

Франклін по дві години щодня проводив за читанням книжок із бібліотеки, «і так певною мірою виправляв брак освіти, яку батько колись для мене планував». Його участь також допомагала йому підніматися суспільними сходами: «Джанто» складалося головню з бідних ремісників, проте Бібліотечна компанія дала Франклінові змогу здобути заступництво знатніших осіб міста й також почати тривалу дружбу з Пітером Коллінзоном, лондонським купцем, який допоміг із придбанням книжок. Зрештою, ідея місцевих плат-

Учений та винахідник

Філадельфія, 1744–1751

ГРУБИ, ШТОРМИ Й КАТЕТЕРИ

Навіть іще в молоді літа інтелектуальна допитливість і просвітницьке благоговіння Франкліна перед упорядкованістю світу вабили його до наук. На судні під час повернення з Англії, двадцятирічним, він вивчав дельфінів і обчислював своє місцеперебування, аналізуючи місячне затемнення. У Філадельфії на сторінках газети, альманаху і на засіданнях «Джанто» та філософського товариства він не раз обговорював природні явища. Наукові інтереси володіли ним усе життя: вивчення Гольфстріму, метеорології, магнетизму Землі та процесу охолодження.

Найглибше занурення в науку сталося в 40-ві роки, а одразу після відходу від справ у 1748-му вони сягнули піку. У нього не було ані академічної підготовки, ані достатніх знань математики, щоб стати великим теоретиком, і його діяльність, яку він називав «науковими розвагами», багатьом не дає приводу ставитися до неї серйозно. Утім усе своє життя він славився як найвідоміший з учених-сучасників, і недавні академічні студії відновили його місце в науковому пантеоні. Гарвардський професор Дадлі Гершбах заявляє: «Визнано, що його праці про електрику дали початок науковій революції, яку можна порівняти з діяннями Ньютона в попередньому столітті або Вотсона і Кріка — у нашому»¹⁵⁴.

На наукові досліді Франкліна стимулювали насамперед чиста допитливість і жага до відкриттів. І справді, це була радість по-справжньому античної допитливості, з якою він пробував смажити індика електричними розрядами або вбивав час на засіданнях Асамблеї, створюючи складні «магічні квадрати» з чисел, в яких сума в рядках, стовпчиках і діагоналях виходила однаковою.

На відміну від інших галузей, меркантильні мотиви не керували ним зовсім: він відмовлявся патентувати свої відомі винаходи та з радістю вільно ді-

лився своїми відкриттями. Так само він не керувався суто практичними мотивами. Він визнавав, що магічні квадрати «позбавлені будь-якого корисного застосування», і його початковий інтерес до електрики був спричинений щирою цікавістю, а не пошуками користі.

Та попри це, він завжди тримав у думці мету зробити науку корисною, так само як дружина Бідного Річарда дбала про те, щоб із його «брякалець» вийшло якесь пуття. Здебільшого він починав кожне наукове дослідження з чистої інтелектуальної цікавості, відтак шукав його результатам практичне застосування.

Прикладом такого підходу є факт, що Франклін вивчав явища кращого поглинання тепла темними тканинами. Ці експерименти (які він розпочав іще в 30-ті роки разом з колегою з «Джанто» на основі теорій Ісаака Ньютона і Роберта Бойля) передбачали розміщення латок із тканини різного кольору на снігу й визначення того, як сонце нагріває їх, за швидкістю танення. Пізніше, описуючи цей експеримент, він дійшов кількох практичних висновків: зокрема, про те, що «чорний одяг не підходить для гарячого клімату», а стіни плодкових комор краще фарбувати в чорне. Звітуючи про ці висновки, він висловив одну з відомих своїх максим: «Яке значення має філософія, що її не можна застосувати на практиці?»¹⁵⁵.

Коли Франклін на початку 40-х років винайшов дров'яну грубу, яка допомагала отримати максимум тепла із мінімумом диму і тяги, це стало вагомим прикладом практичного застосування його наукових теорій. Користуючись знаннями про конvekцію і передачу тепла, Франклін створив власну (і, ймовірно, занадто складну) конструкцію.

Груба була влаштована так, що тепло і дим із вогню піднімалися, нагріваючи залізну пластину вгорі, відтак конvekцією переносилися вниз через канал, який проходив під стінкою вогнища і зрештою вгору через комин. Водночас вогонь нагрівав внутрішню металеву камеру, яка втягувала чисте холодне повітря з льоху, нагрівала його і випускала через вентиляційні ґрати в кімнату. Такою була теорія.

У 1744 році товариш із «Джанто», коваль, змайстрував цю нову грубу, а два його брати й кілька інших друзів узялися розповсюджувати її по всьому північному сході. Франклін у рекламному проспекті поєднав на-

